

Vjatrovyč, V. 2017. *Ukrajinské 20. století. Utajované dějiny [Ukrainian 20th Century. Hidden History]*. Praha: Academia. [In Czech].

Vydra, Z. & Routil, M. & Komendová, J. & Hloušková, K. & Terá, M. 2017. *Dějiny Ruska [History of Russia]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. [In Czech].

Wlekły, M. 2023. *Svědectví o velkém hladomoru [Testimony of the Great Famine]*. [Libeznice]: Vikend. [In Czech].

Wysocki, R. 2011. Stanowisko władz i reakcje społeczne w II Rzeczypospolitej wobec Wielkiego Głodu na Ukrainie [The Position of the Authorities and Social Reactions in the Second Polish Republic towards the Great Famine in Ukraine]. *Res Historica*. № 31. P. 125–146. [In Czech].

Wysocki, R. 2014. *Reactions to the Famine in Poland. In: After the Holodomor: The enduring impact of the Great Famine on Ukraine*. Ukrainian Research Institute, Harvard University.

Ziegler, A. 2009. Reflexe hladomoru na Ukrajině 1932–33 v meziválečném Československu [Reflections on the Holodomor in Ukraine 1932–33 in Interwar Czechoslovakia]. *Ukrajnistika: minulosť, přítomnost, budoucnost II*. P. 548–555. [In Czech].

УДК 94(477.87)«1938/1939»(063)

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309250

О. М. Пагіря

ORCID: 0000-0003-2481-9769

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

O. Pahiria

Taras Shevchenko National University of Kyiv

НЕРЕАЛІЗОВАНІ ПЛАНИ ПОТРІЙНОЇ ОКУПАЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ УГОРЩИНИ, ПОЛЬЩІ ТА РУМУНІЇ У БЕРЕЗНІ 1939 р.

*Unfulfilled Plans of Triple Occupation of Carpatho-Ukraine
by the Armed Forces of Hungary, Poland, and Romania
in March 1939*

У статті на основі невідомих дипломатичних документів із польських архівів розкривається малознана сторінка з історії державно-територіальних змін у Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) у середині березня 1939 р., пов'язана з планами Варшави реалізувати сценарій потрійної окупації регіону за участю Угорщини, Румунії та Польщі. З провалом планів Варшави було остаточно поховано надії польської дипломатії створити «Третю Європу», а країною, яка найбільше скористалася з підвищеної напруги між Угорщиною та Румунією, стала Німеччина.

Ключові слова: чехословацька криза, Карпатська Україна, Друга Річ Посполита, Румунія, Угорщина, Третя Європа.

Drawing on previously unknown diplomatic documents from Polish archives, the article explores a little-known episode in the history of state-territorial changes in Subcarpathian Rus' (Carpatho-Ukraine) in mid-March 1939, specifically Warsaw's plans to implement a scenario of triple occupation of the region involving Hungary, Romania, and Poland. The study reveals that Polish diplomacy and the military first articulated the idea of transferring the southeastern part of Transcarpathia, along with the strategically important railway line Yasinya-Sighetu Marmăției, under Romanian control in early October 1938. These plans were related to Warsaw's attempts to neutralize Romanian military-political opposition to the creation of a common Polish-Hungarian frontier in the Carpathians, achieve wider Hungarian-Romanian rapprochement, and strengthen the military-political alliance with Bucharest against the USSR.

These efforts were part of a broader geopolitical project of the Second Polish Republic to establish its own sphere of influence in East-Central Europe under the «Third Europe» («Intermarium») brand. In Transcarpathia, the interests of key regional players — Poland, Hungary, and Romania — intersected. The culmination of Warsaw's efforts to implement this project coincided with the final dismantling of Czecho-Slovakia in mid-March 1939, when the Polish military and political leadership proposed a triple occupation of Carpatho-Ukraine. This plan involved the participation of Poland's armed forces in establishing control over the Yasinya-Sighetu Marmăției railway line and separating Hungarian and Romanian troops.

However, Warsaw's attempts to seize the initiative in shaping the region's fate from Berlin and Budapest and reorganize it according to its vision failed. Instead, these efforts provoked heightened tensions between Hungary and Romania, threatening to trigger a continental war. Ultimately, the failure of Warsaw's plans dashed Polish diplomacy's hopes for the creation of the «Third Europe» project, while Germany benefited the most from the increased frictions between Hungary and Romania.

Keywords: Czechoslovak crisis, Carpatho-Ukraine, Second Polish Republic, Romania, Hungary, Third Europe.

Постановка проблеми. Напередодні Другої світової війни українське питання ввійшло в новий етап інтернаціоналізації у зв'язку з «чехословацькою кризою» та появою Карпатської України як українського державного утворення та фактору міжнародної політики (Пагіря, О. 2017, с. 113–135). Після Мюнхенської конференції (29–30 вересня 1938 р.) цей регіон, отримавши автономію в складі Другої Чехо-Словацької республіки (ЧСР), перетворився на геополітичний фронтір, зону зіткнення інтересів ключових європейських гравців (Німеччини, Угорщини, Польщі, Румунії, СРСР,

Великої Британії, Франції, Італії), які кожен у свій спосіб проектували свій вплив у Східній Європі.

Зокрема, в 1938–1939 рр. особливі інтереси щодо Підкарпатської Русі (офіційна назва території сучасного Закарпаття у складі Чехословацької республіки) мала Друга Річ Посполита (РП), яка вбачала безпосередню загрозу з боку місцевого українського руху для своєї територіальної цілісності з огляду на небезпечний транскордонний вплив подій у Карпатській Україні на українців Східної Галичини й Волині. Щоб нейтралізувати цю небезпеку, після Мюнхенської конференції Польща активізувала зусилля для встановлення спільного з Угорщиною кордону в Карпатах. У зовнішньополітичних концепціях РП спільний кордон мав ширше геополітичне значення, оскільки, за задумом її міністра закордонних справ Юзефа Бека, мав стати підмурівком «Третьої Європи» або «Міжмор'я» — польської сфери впливу в Центральній-Східній Європі між нацистською Німеччиною та сталінським СРСР. Саме на Закарпатті сходились інтереси ключових гравців регіону — Польщі, Угорщини й Румунії, які мали сформувані осердя згаданого блоку (Kornat, M. & Wołos, M. 2021, s. 528). 1938–1939 рр. стали періодом втілення концепції, яка сягнула кульмінації під час остаточного демонтажу Чехо-Словацької держави в середині березня 1939 р. В умовах агресії Німеччини й Угорщини проти ЧСР польська дипломатія відчайдушно спробувала перехопити ініціативу та нав'язати свою візію переоблаштування простору на південь від Карпат для реалізації проекту «Третьої Європи».

Аналіз історіографії. У дослідженнях з історії Карпатської України проблема причетності Польщі до подій на півдні від Карпат у пост-мюнхенський період залишається слабо представленою. Хоч у польській історіографії з'явилися дві фундаментальні монографії, присвячені військовим і політичним аспектам діяльності Польщі на Закарпатті в 1938–1939 рр., авторства Даріуша Домбровського (Dąbrowski, D. 2007) та Міхала Ярнецького й Пьотра Колаковського (Jarniecki, M. & Kołakowski, P. 2017), оцінка ролі Другої РП у тамтешніх подіях досі перебуває в тіні політики інших важливих гравців, зокрема Німеччини та Угорщини. Отже, розглядаючи події угорської окупації Карпатської України в середині березня 1939 р., мало хто з дослідників звертав увагу на ширші зусилля Варшави щодо реалізації плану потрібної окупації регіону за участю Польщі, Угорщини та Румунії. Цей аспект залишається «білою плямою» як в історії польської зовнішньої політики (Batowski, H. 1962; Batowski, H. 2008; Kornat, M. 2007; Kornat, M. 2012; Žerko, S. 2020; Kornat, M. & Wołos, M. 2021), так і в історії міжнародних відносин міжвоєнного періоду. Фрагментарно проблему на базі польських та угорських джерел досліджував російський історик Андрій Пушкаш (Пушкаш, А. 2006, с. 276–281). Реакцію Румунії на події в Карпатській Україні у 1938–1939 рр. вивчали румунські історики Корнел Град та Отмар Траца (Grad, C. 2007,

с. 201–254; Trasca, K. & Grad, O. 2014, о. 210–244; Trasca, K. & Grad, O. 2015, p. 181–216).

Джерельною базою дослідження є документи польського МЗС і його дипломатичних представництв у Будапешті, Бухаресті, Празі та Римі, які зберігаються в Архіві нових актів (Archiwum Akt Nowych — AAN) у Варшаві й Архіві Інституту Гувера (Hoover Institution Archives) в Стенфорді, США. Окрім цього, цінними для розкриття проблеми були щоденники та мемуари польських дипломатів, зокрема державного секретаря Яна Шембека й особистого секретаря міністра закордонних справ Польщі Павела Стаженського. Польські джерела органічно доповнюють опубліковані документи угорської дипломатії, які розкривають позицію Будапешта щодо можливого передання південно-східної частини Закарпаття до складу Румунії, а також документи Генерального штабу збройних сил Угорщини, які зберігаються у Військово-історичному архіві в Будапешті. Окремі матеріали, використані для написання статті, походять з Національного архіву Угорщини та Архіву Міністерства закордонних справ ЧСР у Празі.

Постановка мети й завдань. На основі віднайдених польських архівних документів та опублікованих джерел комплексно розкрити воєнно-політичні зусилля Варшави щодо реалізації плану потрійної окупації Карпатської України з боку збройних сил Угорщини, Румунії й Польщі під час остаточного розчленування та знищення Чехо-Словаччини в середині березня 1939 р. як складової політики побудови «Третьої Європи». Для виконання поставленої мети нам необхідно вирішити кілька завдань: простежити зародження в середовищі польської дипломатії ідеї передати частину Закарпаття під контроль Румунії для нейтралізації опозиції румунських військово-політичних кіл до створення спільного польсько-угорського кордону та досягнення ширшого угорсько-румунського примирення; розкрити перебіг дискусій між Варшавою й Бухарестом на цю тему в пост-мюнхенський період; дослідити зміст переговорів у трикутнику Угорщина — Польща — Румунія щодо можливості реалізувати потрійну окупацію Карпатської України в березні 1939 р.

Методологія дослідження базується на підході «перехресної історії» (histoire croisée), «заплутаної історії» (entangled history) та «зв'язаної історії» (connected history), як підвидів глобальної історії. Саме такий підхід, на нашу думку, є ефективним засобом інтеграції української історії у світовий історичний контекст, надаючи національному метанаративу рис інклюзивності. Тема розроблялася з використанням загальнонаукових принципів історизму та об'єктивності, що дали змогу розглянути досліджувані явища на основі об'єктивних закономірностей, у їх внутрішньому взаємозв'язку та взаємодії з конкретними історичними умовами.

Виклад основного матеріалу. Криза, яка спалахнула в Європі 1938 р. внаслідок аншлюсу Австрії й агресії Німеччини проти Чехословаччини, відкри-

вала перед Польщею «вікно можливостей» для реалізації її зовнішньополітичних цілей. У квітні 1938 р. польське МЗС у загальних рисах сформулювало власну концепцію вирішення чехословацького питання, що зокрема включала відокремлення Словаччини від Чехії, повернення Тешинської Сілезії (Заольжя) та встановлення спільного кордону з Угорщиною по Підкарпатській Русі¹. Польща прагнула втрутитись у боротьбу за «чехословацьку спадщину», щоб не тільки гарантувати повернення територій, які вважала своїми, але й забезпечити собі максимальний вплив у Центрально-Східній Європі. Висуваючи територіальні претензії на Заольжя, Варшава насправді ставила перед собою значно ширші цілі. Беку та його соратникам, насамперед, ішлося про знищення ЧСР як держави та прокладання через неї шляху до розбудови польської сфери впливу в регіоні під назвою «Міжмор'я» або «Третя Європа» (Batowski, H. 2008, s. 213). Дорога до останньої пролягала через встановлення спільного кордону з Угорщиною.

Важливою ланкою в реалізації цього сценарію мало стати порозуміння між Румунією та Угорщиною, що було одним із головних завдань зовнішньої політики Польщі в 1938–1939 рр. З одного боку, Варшава просувала ідею румунсько-угорського детанту під приводом уникнення того, що дві держави потраплять у васальну залежність від Німеччини. Так, генеральний інспектор збройних сил Польщі маршал Едвард Ридз-Сміглий активно виступав за угорсько-румунське порозуміння, сподіваючись, що це забезпечить безперебійне постачання зброї та військового обладнання до Польщі в разі війни з Німеччиною. З іншого боку, в зусиллях Варшава мала спільні інтереси з Берліном, який декларував ціллю своєї політики у Східній Європі досягнення порозуміння між Угорщиною та Румунією для реалізації ширшого антирадянського курсу. Водночас Польща прагнула знищити Малу Антанту як пережиток ослабленого впливу Франції у Східній Європі та замінити її на власний союз держав — неформальний блок «Третя Європа».

Однак польські спроби змінити позицію Бухареста в чехословацькому питанні під час візиту державного секретаря МЗС Польщі Яна Шембека до Румунії 29–31 липня 1938 р. не мали успіху². Бухарест рішуче виступав проти будь-яких дій, спрямованих на підрив і розчленування ЧСР, залишаючись вірним чехословацькому союзнику в рамках Малої Антанти.

Після Мюнхенської конференції (29–30 вересня 1938 р.) ідея створити спільний кордон на Закарпатті стала центральним елементом польської зовнішньополітичної стратегії на чехословацькому напрямку. Вона мала більше значення, ніж вирішення словацького питання чи дрібні територіальні корек-

¹ Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938 (далі — PDD. 1938). Red. Marek Kornat; współpr. Piotr Długołęcki, Maria Konopka-Wichrowska, Marta Przyłuska. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2007. S. 213.

² PDD. 1938. S. 246–248.

ції на польсько-чехословацькому прикордонні (Спіш та Орава). Спільний кордон був свосередними воротами Польщі у Дунайський басейн і на Балкани. Без нього не міг відбутися повноцінний союз між Польщею й Угорщиною, а також амбітний геополітичний проєкт Юзефа Бека, що мав простягатися від Балтії до Адріатики та Чорного моря. Йшлося також про розрізання т. зв. «чеського коридору», через котрий Радянський Союз, як побоювалися поляки, міг установити спільний кордон із ЧСР шляхом відторгнення від Польщі Східної Галичини й Волині.

18 жовтня 1938 р. міністр Бек видав керівні інструкції щодо позиції Польщі у вирішенні чехословацького питання. Цей документ узагальнено окреслив головні цілі, стратегію і тактику Варшави щодо проблеми Підкарпатської Русі як центрального елемента питання з погляду Польщі. Ключовим інтересом Польщі в пост-мюнхенський період було забезпечити вплив у Дунайському регіоні, що випливало з її географічного розташування та історичного досвіду. Бек визначив обмеженість польського ангажування в регіоні на південь від Карпат, яке виключало військову окупацію. Цілями польської зовнішньої політики визначалося досягнути спільного кордону з Угорщиною на Підкарпатській Русі. Його формування на цій території видавалося найдосяжнішим завданням¹.

Польський інтерес у вирішенні проблеми Закарпаття не вдовольнявся поглибленням відносин з Угорщиною та нейтралізацією українського фактору. Він також передбачав розширення кордону з Румунією шляхом встановлення контролю останньої над східною частиною краю, де жили румуни та де проходила важлива залізнична колія Станіславів — Ясіня — Мармарош-Сигіт. Ширшим завданням було досягнути розрядки у відносинах між Угорщиною та Румунією, що, в свою чергу, мало створити умови для стабілізації ситуації на південь від Польщі. Документ не оперував формулою «Третя Європа» або «Міжмор'я», однак у його основі лежала чітко окреслена концепція геополітичного трикутника Варшава — Будапешт — Бухарест.

У дипломатичному вимірі Варшава мала схилити країни осі — Рим-Берлін до прийняття польської концепції вирішення підкарпатського питання при одночасному утриманні конструктивних відносин із Лондоном і Парижем. Тактичними дипломатичними кроками в найближчій перспективі визначалися зусилля для підготовки румунських урядових кіл до сценарію розпаду Чехо-Словаччини, а також вплив на Будапешт для координації щодо Підкарпатської Русі².

¹ Archiwum Akt Nowych (далі — AAN). MSZ. Sygn. 24. S. 182–184; Diariusz i teki Jana Szembeka (далі — DTJS): (1935–1945). T. 4: Diariusz i dokumentacja za rok 1938; Diariusz i dokumentacja za rok 1939. Oprac. Jozef Zaranski. London: Polish Research Centre: The Polish Institute and Sikorski Museum, 1972. S. 315.

² DTJS. T. 4. S. 316.

Щоб здобути лояльність союзника й залучити його до реалізації польського плану на Вежбовій (вулиця у Варшаві, на якій у міжвоєнний період діяло польське МЗС) зародилася ідея передати на користь Бухареста румунський анклав на південному сході Підкарпатської Русі, включно з контролем за залізничною лінією Ясіня — Рахів — Мармарош-Сигіт. Цю ідею у Варшаві активно просували військові кола. На початку жовтня 1938 р. начальник Головного штабу ВП генерал Вацлав Стахевич звернувся до міністра Бека з пропозицією переконати Румунію зайняти східні райони Підкарпатської Русі з залізничною колією, щоб розширити лінії комунікації з південним союзником на випадок війни з СРСР. За свідченнями особистого секретаря Бека, останній прийняв пропозицію Стахевича, й саме ця ідея спонукала главу польського МЗС здійснити візит до Румунії в середині жовтня 1938 р.¹

З погляду дипломатії, йшлося про пошук додаткової основи для румунсько-угорського примирення. Водночас, за задумом польських воєнних планувальників, цей крок мав дозволити дещо видовжити лінію румунсько-польського кордону та створити додаткову стратегічну лінію комунікації з румунським союзником на випадок збройного конфлікту з СРСР. Окрім цього, згадана територіальна корекція мала закласти підмурівок для реалізації «плану полковника Ковальського» — інфраструктурного проєкту «нейтрального блоку», покликаного з'єднати Польщу з Егейським морем (через Румунію, Болгарію і Грецію) (Морозов, С. 2004, с. 476). Варшава прагнула використати момент найбільшого ослаблення ЧСР, щоб максимально посилити свої воєнно-стратегічні позиції в регіоні.

Перша згадка, яку ми зафіксували в польських дипломатичних документах щодо ідеї розподілити Підкарпатську Русь між Угорщиною та Румунією, міститься в донесенні посла РП у Римі, генерала ВП Болеслава Веняви-Длугошовського від 4 жовтня 1938 р. за підсумками його розмови з румунським колегою Александру Замфіреску на два дні раніше. Обговорюючи словацьке та угорське питання, польський представник виступив з ініціативою, щоб Румунія, в разі входження Словаччини до складу Угорщини, отримала східний куточок Підкарпаття між Польщею та Румунією, з румунським населенням. Воєнно-стратегічним аргументом на користь такого рішення, на думку Веняви-Длугошовського, було збільшення протяжності спільного кордону між двома державами, вздовж якого пролягала залізнична лінія. Румунський посол схвалив ідею, зазначивши, що таке територіальне розширення дало б Румунії змогу підвищити її міжнародний престиж і зміцнити її союз з Польщею².

¹ Starzeński, P. Trzy lata z Beckiem. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1991. S. 98.

² Hoover Institution Archives. Zespół: 800340 Polska Ambasada we Włoszech. Coded Telegrams and Letters, 1938. P. 129.

Подібного бачення шляхів примирення між Угорщиною та Румунією дотримувався й посол РП у Будапешті Леон Орловський. У депеші на Вежбову 6 жовтня він припускав, що угорський уряд під тиском Польщі міг би погодитися врегулювати відносини з Румунією в обмін за згоду останньої на входження Підкарпатської Русі до складу Угорщини та невеликі поступки прикордонними територіями. В обмін на це Румунія могла б одержати компенсацію в східній частині Підкарпатської Русі, де компактно проживала румунська меншина¹.

У стратегії Варшави розподіл «зон окупації» в Підкарпатській Русі між Румунією та Угорщиною мав оживити румунсько-угорські переговори, що досягли «мертвої точки» влітку 1938 р.², та закласти основу для порозуміння з ширшого кола питань. Підкарпатська Русь могла стати тим містком, який, за задумом поляків, мав примирити двох сусідів і прокласти шлях до більшого альянсу країн у смузі між нацистською Німеччиною та сталінським СРСР під проводом Другої Речі Посполитої.

З думкою про формування ширшого блоку в регіоні міністр Бек 18–19 жовтня 1938 р. вирушив у Галац (Румунія) для зустрічі з румунським королем Каролом II. Метою візиту було подолати опозицію з боку Румунії до створення спільного кордону між Угорщиною та Польщею в обмін на надання першої безпосередньої територіальної вигоди — окрайця землі з залізницею Ясіня — Мармарош-Сигіт на сході Підкарпатської Русі в рамках ширших заходів із нормалізації румунсько-угорських відносин³.

Зустріч у королівській резиденції відбулась у двох форматах — у присутності міністра закордонних справ Ніколау Комнена (заятого противника спільного кордону, якого Бек у спогадах назвав «повним дурнем» та «ідіотом»), та віч-на-віч з королем. На початку переговорів глава польської дипломатії поставив питання «руба», наголосивши на неминучості розпаду Чехо-Словаччини. Міністр навів аргументи на користь належності Підкарпатської Русі до Угорського королівства, що відразу зустріло спротив з боку Комнена, який наголосив на стратегічній важливості збереження чехословацького контролю над залізничною колією Хуст — Чоп — Кошице для забезпечення постачання в Румунію озброєння та військової техніки з заводів чеської Skoda у Плзні. Бек відзначив, що Карпатська Україна не викликала значного міжнародного інтересу й була по суті «нічийною територією» (no man's land). Він запропонував вирішити питання регіону в трикутнику між Польщею, Угорщиною та Румунією, щоб досягти ширшого румунсько-угорського порозуміння за посередництва Варшави. При цьому Бек відкрито заявив

¹ Ibidem. Zespól: 800/46/0 Poselstwo Polskie na Węgrzech. Coded Telegrams and Letters, 1930–1939. Telegram № 65.

² DTJS. T. 4. S. 250.

³ Hoover Institution Archives. Zespól: 800340 Polska Ambasada we Włoszech. Coded Telegrams and Letters, 1938. P. 84.

про можливість передати Румунії як компенсацію східну частину Підкарпатської Русі до залізничної колії Яблуниця — Ясіня — Мараморощ-Сигіт включно, щоб видовжити транспортне сполучення між Румунією та Польщею. У відповідь король висловив стурбованість, що внаслідок угорської анексії Підкарпатської Русі Румунія могла втратити комунікаційне сполучення з Заходом. Він також побоювався угорського сепаратизму на Підкарпатті, який за підтримки Будапешта міг поширитися далі на угорські анклави всередині Румунії. Король II також вельми прохолодно поставився до польських пропозицій скорегувати кордон на сході Підкарпатської Русі, з огляду на вірність чехословацькому союзникові. Підтримуючи короля, Комнен наголосив на важливості співпраці між Бухарестом і Прагою в рамках Малої Антанти та виступив проти приєднання Закарпаття до Угорщини¹.

Так зазнала невдачі дипломатична офензива Бека на румунській землі. На цьому етапі Варшаві не вдалося змінити позицію союзника щодо проблеми Підкарпатської Русі. Понад те, після візиту Бека міністр Комнен нарбив «галасу в цілій Європі», заявивши, що глава польського МЗС намовляв Румунію до агресії проти ЧСР².

Підсумовуючи результати візиту до Румунії, міністр Бек у депеші посольству РП у Будапешті від 21 жовтня 1938 р. окреслив позицію румунського уряду, що суперечила засадничим інтересам Варшави: Бухарест вважав неприйнятним передачу Підкарпатської Русі Угорщині з огляду на стратегічні, етнічні, економічні й політичні фактори. Проти цього також виступала румунська національна меншина на території Карпатської України. Водночас Бек підкреслив, що в розмовах з румунами не давав ніяких запевнень щодо «нашої інтервенції [в Підкарпатську Русь] та потенційно можливих розпоряджень військового характеру»³. Тим самим Польща залишала за собою на майбутнє свободу дій для вирішення карпатоукраїнського питання на власний розсуд.

Отже, на даному етапі Польщі не вдалося заручитися підтримкою Румунії у питанні створення спільного кордону з Угорщиною. Румунське керівництво успішно вистояло перед дипломатичним натиском Варшави та відкинуло пропозицію щодо територіального розподілу Підкарпатської Русі, залишившись вірним союзнику. Без ангажування Бухареста було важко уявити реалізацію як польсько-угорського кордону, так і втілення ширшого проєкту «Третьої Європи».

Кардинальна зміна позиції Румунії у питанні Карпатської України настала після приходу наприкінці грудня 1938 р. на посаду міністра закордонних

¹ PDD. 1938. S. 709–711, 715; Józef Beck. Ostatni raport. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. Warszawa, S. 154–155.

² Beck J. Ostatni raport. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. S. 156.

³ Hoover Institution Archives. Zespół: 800340 Polska Ambasada we Włoszech. Coded Telegrams and Letters, 1938. P.84.

справ відомого полонофіла — Грігоре Гафенку. Вже перша зустріч польсько-го посла Роджера Рачинського з новоспеченим міністром 27 грудня 1938 р. засвідчила нові віяння у Бухаресті¹. 11 січня 1939 р. Гафенку офіційно оголосив про відхід від політики попередника, що передбачала збереження територіального зв'язку з Чехо-Словаччиною через Підкарпатську Русь і виконання союзницьких зобов'язань супроти Праги в рамках Малої Антанти. Замість цього Гафенку заявив, що найсхідніший регіон ЧСР не міг стати комунікаційним коридором для Бухареста, а перетворився на осередок *«небажаної агітації»* та *«вогнище суспільного неспокою»*. Румуни вважали, що Прага втратила контроль над краєм, в якому *«на власну руку»* заправляв уряд Августина Волошина. В такій ситуації Румунія не була проти змін територіального статус-кво. Цю позицію поділяв також румунський король, який негативно оцінював територіальні зміни у Карпатській Україні після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.)².

Всього за кілька днів, 17 січня Рачинський повідомив Вежбову про згоду Румунії на польську пропозицію від початку жовтня 1938 р. щодо розподілу території Карпатської України між Польщею, Румунією та Угорщиною³. Румунський уряд вважав існування Підкарпатської Русі в її автономному статусі негативним чинником міжнародних відносин і постійним джерелом нестабільності⁴. Наприкінці лютого 1939 р. поляки повідомили про зміну позиції Бухареста угорську сторону⁵.

Остаточно польській дипломатії вдалося заручитися підтримкою Бухареста під час візиту Гафенку до Варшави 4–6 березня 1939 р. У телеграмі послу РП у Бухаресті Рачинському за його підсумками Бек писав, що йому вдалося досягнути повного розуміння із Гафенку щодо політики у Дунайському регіоні, включно з питанням Карпатської України. Румунський міністр прийняв польську концепцію розв'язання проблеми останньої та заявив, що *«волів би бачити там радше угорців, ніж когось іншого»*⁶. Це, в свою чергу, розчищало шлях до реалізації польської політики спільного кордону. Справа залишалася лише за угорцями, які мали наважатися реалізувати ревізійні амбіції. Отже, візит Гафенку ознаменувався завершенням підпорядкування зовнішньої політики Румунії польським цілям у регіоні.

У лютому — березні 1939 р. у середовищі польської дипломатії зародилась ідея реалізації потрійної окупації Карпатської України силами Угорщи-

¹ PDD. 1938. S. 858.

² Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 styczeń — sierpień (далі — PDD. 1939). Red. Stanisław Żerko; współpr. Piotr Długolecki. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2005. S. 25–26.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 114–115.

⁴ AAN. MSZ. Sygn. 5461. S. 110.

⁵ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (далі — DIMK), 1936–1945. III. Magyarország külpolitikája, 1938–1939 / M. Adam. Budapest, 1970. O. 493.

⁶ PDD. 1939. S. 139–140; DTJS. T. 4. S. 515–516.

ни, Польщі та Румунії, що відповідала візії «Третьої Європи» Юзефа Бека. За задумом, зокрема, передбачалося встановити спільний польсько-румунський контроль над залізничною лінією Ясіня — Рахів (Морозов, С. 2004, с. 465). Як стверджував румунський міністр закордонних справ Грігоре Гафенку, якого Бек схилив до цього плану, Польща вбачала в існуванні Карпатської України смертельну небезпеку для себе й була готова використати будь-яку можливість, щоб покласти край українській автономії. Румунія також рахувалася з можливістю прямого вторгнення польських військ у Карпатську Україну. Однак Бухарест заявив про відсутність наміру брати участь у подібній авантюрі¹.

10 березня 1939 р. віце-директор політичного департаменту МЗС Тадеуш Кобилянський зустрівся у Варшаві з угорським послом Андрашем Хорі, щоб заявити тому про отримання згоди румунського міністра Гафенку на угорську окупацію Карпатської України. При цьому він натякнув на те, що Бухарест зацікавився частиною території краю, підкресливши, що румуни не очікували труднощів у досягненні компромісу з угорцями щодо цього². Будапешт був, без сумніву, заінтересований у нейтралітеті Бухареста під час запланованого загарбання краю, однак не мав наміру ділитися з румунами частиною земель корони св. Іштвана.

О 5-й год. ранку 14 березня 1939 р. угорські війська перетнули демаркаційну лінію на північ від Мукачєвого й за попереднім дозволом Німеччини розпочали окупацію Карпатської України (Пагіря, О. 2020, с. 118–153). Угорське вторгнення у момент дезінтеграції ЧСР виявилось приємною несподіванкою для Другої Речі Посполитої, яка втім не була поінформована про цей крок з боку Будапешта.

Вже по обіді 14 березня 1939 р. у палац Брюля зателефонував посол у Бухаресті Рачинський, який на прохання Гафенку запитував у польської сторони, чи вторгнення угорських військ на Підкарпатську Русь відбувалося в порозумінні з Варшавою. Директор кабінету міністра Любенський, який опинився на другому боці слухавки, відповів негативно, застерігши румунів від спроб перешкоджати просуванню угорських військ. Гафенку запевняв, що угорці не зустрінуть опору, однак при цьому запитував чи не могла згадана операція «вписатися в загальну схему врегулювання угорсько-румунських відносин»³. У відправленій ввечері цього дня шифрограми Рачинський уточнив позицію румунського міністра: розв'язання проблеми Підкарпатської Русі не могло відбутися без участі Польщі та Румунії. Той просив міністра Бека про допомогу в урегулюванні угорсько-румунських відносин⁴.

¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (Praha) (далі — Archiv MZV). II. Sekce (1918–1939). III. řada. Kart. 470.

² DIMK. III. O. 547.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 107–108.

⁴ AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 119.

Йшлося насамперед про те, що румунські війська зайняли східну частину Карпатської України, включно з залізничною колією Яснія — Мармарош-Сигіт.

Ввечері 14 березня 1939 р. на аудієнцію до міністра Бека завітав угорський посол Хорі, щоб від імені угорського уряду та особисто міністра закордонних справ Іштвана Чакі поінформувати польську сторону про перебіг «угорської акції» на Закарпатті¹. Зі свого боку, міністр Бек заявив про повну підтримку з боку Варшави угорської окупації Підкарпатської Русі та при цьому виступив за вирішення долі краю за участю трьох сторін: Угорщини, Румунії й Польщі. Варшава пропонувала посередництво (*bons offices*), щоб урегулювати зайняття Румунією східної частини Карпатської України аж до залізничної колії Яснія — Мараморош-Сигет включно. Поляки були готові виступити посередниками й гарантами ширшої угорсько-румунської домовленості, що мала передбачати розмежування окупаційних зон на Закарпатті. Бек заявив, що в разі виникнення загрози для безпеки Угорщини у зв'язку з її «акцією» на Підкарпатській Русі Польща не допустить до нападу на Угорщину й надасть тій військову допомогу. Польська сторона вважала ситуацію визначальною для вирішення питання Русі й запевнила угорських союзників у повній підтримці їхніх дій. Бек поінформував Хорі про концентрацію значної кількості польських військ на кордоні з Карпатською Україною. Поляки однак поки не мали наміру переходити кордон. Угорщина могла очікувати на польську військово-інтервенцію тільки в разі загрози для її існування².

Угорська сторона вкрай прохолодно поставилася до польських пропозицій розмежувати окупаційні зони на Закарпатті, зазначивши, що це можна буде розглянути тільки тоді, коли угорські війська повністю встановлять контроль над регіоном, а Румунія конкретизує свої вимоги. Однак, коли Бухарест 15 березня надіслав офіційні претензії, які стосувалися всієї східної частини краю з Хустом включно, угорці серйозно занепокоїлися. Чакі обурювався, що румуни без ніяких на те підстав жадали забрати собі половину території Русі³.

Аби мати переконливіший вигляд, Бухарест навіть про форма висловив інтерес до підтримки незалежності Карпатської України. Маючи на руках звернення уряду Августина Волошина про допомогу Румунії від угорського нападу⁴, Гафенку розігрував свою партію⁵. Румунський міністр наполягав,

¹ AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 106.

² AAN. MSZ. Sygn. 5436. S. 122; DIMK. III. O. 559.

³ DIMK. III. O. 566.

⁴ Зокрема, йшлося про звернення, який зробив 16 березня уряд Карпатської України на адресу Румунії з проханням зайняти прикордонну смугу в районі Тячева, Великого Бичкова та Солотвина для захисту румунів та українців від угорських військ.

⁵ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 4, 19–20; DTJS. T. 4. S. 521.

що він не виступатиме проти угорської окупації найсхіднішої провінції ЧСР, якщо Будапешт погодиться задовольнити румунські претензії щодо цього¹.

15 березня 1939 р. угорська дипломатія отримала звістку про часткову мобілізацію в Румунії та концентрацію її військ на кордоні з Карпатською Україною. У відповідь Будапешт чітко дав зрозуміти, що вторгнення румунської армії до краю він сприйме як ворожий акт. Угорщина мала на меті окупувати всю територію Закарпаття на запрошення «русинського народу». При цьому, з тактичних міркувань вона не відкидала можливості довгостроково порозумітися з Румунією з урахуванням її інтересів, однак наголошувала, що це буде можливо тільки після завершення окупації регіону².

16 березня 1939 р. міністр закордонних справ Угорщини Чакі скаржився польському послу Леону Орловському на Румунію, яка вимагала, щоб угорці не займали половину території Карпатської України. Однак «з поваги до міністра Бека», пообіцяв порушити питання румунських претензій на засіданні Ради міністрів Угорщини³. Ввечері Чакі повторно викликав польського посла, щоб передати йому копію декларації, де йшлося про те, що угорська армія з більшими силами й засобами планувала досягнути стрімкого просування і зайняти весь край, вважаючи при цьому інтереси сусідніх держав, зокрема Румунії. Щоб стримувати дії останньої, угорське військове угруповання в Карпатській Україні мало бути збільшено вчетверо — з 10 тис. до 40 тис. осіб⁴.

Отримавши звістку про вихід угорських військ на польський кордон і встановлення їхнього контролю в столиці Карпатської України — Хусті, ввечері 16 березня, румунський посол у Будапешті Боссі, за порадою поляків, повідомив про видозмінену пропозицію Бухареста щодо встановлення демаркаційної лінії на південному сході краю. Зважаючи на нову ситуацію, румунам уже йшлося не про смугу на схід від Хуста, а про лінію вздовж залізничної колії Ясіня — Мармарош-Сигіт — чітко в межах їхніх стратегічних інтересів⁵. Водночас під час демаршу Боссі підтвердив претензії Бухареста на румунський анклав Карпатської України і висловив заінтересованість його уряду в мирному врегулюванні цього питання шляхом переговорів із Угорщиною. Він повідомив про концентрацію румунських військ на кордоні, які начебто не мали наміру переходити кордон, і закликав угорську сторону уникнути конфлікту. Оскільки наступ угорських військ увечері 16 березня 1939 р. зупинився на околицях Хуста, посол просив, щоб гонведи не перетинали лінію Хуст — Вишково — Буштино. У відповідь Чакі заявив, що буде готовий розглянути «справедливі румунські побажання»,

¹ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 3.

² DIMK. III. O. 573, 581.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 36; PDD. 1939. S. 158.

⁴ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 36; PDD. 1939. S. 158.

⁵ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 39, 69.

однак закликав Бухарест не провокувати військові інциденти, які могли загрожувати прямим зіткненням між сторонами¹.

Румунські претензії на частину Карпатської України стали також предметом розмови Боссі з заступником міністра закордонних справ Угорщини Яношем Вьорнле. Останній спробував применшити важливість спірного анклаву для румунських інтересів і заявив, що угорці не мали наміру «вв'язуватися в якісь дрібниці». Водночас, намагаючись продемонструвати, що всі козири були в угорських руках, він заявив, що очікує прибуття представників уряду Августина Волошина в Будапешт для обговорення «русинського питання». Боссі у відповідь вказав на румунські карти у грі: Волошин та члени його уряду перейшли на територію Румунії й оголосили про «возз'єднання» з Румунією (Grad, С. 2007, с. 235). Обидві сторони намагалися до певної міри інструменталізувати уряд Карпатської України для легітимізації своїх територіальних претензій на Закарпаття. Попри це, румунська сторона намагалася не піднімати ставки у конфлікті з угорцями: Бухарест не відповів на прохання Хуста і трактував Волошина та його оточення як приватних осіб. Понад те, румунська влада зробила все, щоб президент Карпатської України якомога швидше покинув Румунію. Водночас Бухарест укотре просив угорські війська не займати залізничну колію й румунський анклав на південному сході регіону².

Міністр закордонних справ Румунії Гафенку в розмові з польським послом Рачинським 16 березня не приховував розчарування з приводу відмови угорського уряду на пропозицію розділити Карпатську Україну. Він просив поляків і далі енергійно тиснути на Будапешт для мирного врегулювання цього питання. У цьому контексті румунська сторона цікавилася, чи Польща не мала наміру символічно відправити свої війська в Карпатську Україну, щоб допомогти румунам «мирним шляхом» узяти під контроль залізничну лінію Ясіня — Марамарош, що займала важливе місце в планах зміцнення румунсько-польського альянсу проти СРСР³. У Бухаресті вважали, що спільні дії Угорщини, Румунії та Польщі на півдні Карпат мали закласти основу для ширшого румунсько-угорського порозуміння.

Водночас під час розмови з угорським послом Ласлом Бардоші у Бухаресті ввечері 16 березня міністр Гафенку заявив, що поляки начебто підштовхували румунів окупувати спірні території. Втім, Румунія, за його словами, відмовлялася це робити, з огляду на загрозу зіткнення між румунськими й угорськими військами, а також через побоювання щодо можливого втручання Німеччини. Гафенку дружньо просив угорський уряд не займати румунські села та згадану залізничну колію, взявши до уваги румунські інтереси⁴.

¹ DIMK. III. O. 586.

² DIMK. III. O. 593.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 30; PDD. 1939. S. 155.

⁴ DIMK. III. O. 589–590.

При цьому він зазначив, що румунська окупація частини території Карпатської України не мала створити серйозних проблем для угорської сторони¹.

17 березня 1939 р. у відповідь на просування угорських військ Тисяною долиною Румунія частково мобілізувала три армійські корпуси й зосередила їх на кордоні з Карпатською Україною, щоб продемонструвати свої претензії на східну частину регіону та підштовхнути угорців до переговорів². Формальним приводом до розгортання румунських військ уздовж карпатоукраїнського кордону став перехід цивільних біженців і чехословацьких військ через кордон у Румунію. Королівська рада, яка зібралася цього дня, після кількогодинного обговорення схвалила необхідні військові та дипломатичні заходи з метою «захисту румунських інтересів»³. Хоча румунські збройні сили не перешкоджали просуванню гонведу на схід, військові заходи Бухареста посилили напругу між двома країнами, за чим стурбовано спостерігала Польща.

Військовий аташе РП у Будапешті підполковник Ян Емісарський 18 березня повідомляв про занепокоєність угорців румунськими мобілізаційними заходами в прикордонні⁴. Для стримування дій румунських військ угорське командування утримувало значну кількість відмобілізованих частин на території Карпатської України поблизу кордону з Румунією. Зокрема, 17 березня 1939 р. угорський Генеральний штаб перекинув залізницею на схід від Мукачєва, Берегова та Хуста 7-му, 9-ту й 11-ту піхотні бригади й допоміжні підрозділи зі складу 1-ї кавалерійської та 2-ї механізованої бригад⁵. У телеграмі угорському послу в Белграді міністр Чакі попереджав, що, якщо румуни наважаться атакувати угорські війська, ті не вагатимуться вступити в бій⁶.

В умовах непоступливості Будапешта й стрімкого просування угорських військ до Яблуніцького перевалу в польських військових і дипломатичних колах визрів план переходу підрозділів Війська Польського через кордон для зайняття селища Ясіня під приводом захисту місцевих угорців від «нападів» карпатських січовиків. Справжньою метою операції було встановлення контролю над залізничною лінією Ясіня — Мармарош-Сигіт, що займала стратегічне значення в планах посилення союзу між Варшавою та Бухарестом і розбудови «Третьої Європи». Варшава розраховувала, що розгорнута оперативна група військ «D» зможе відіграти роль буфера у розмежуванні угорських та румунських військ під час реалізації плану потрійної окупації Карпатської України. Втім, про ці плани стало відомо угорцям.

¹ DIMK. III. O. 597.

² AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 68.

³ AAN. Ambasada RP w Berlinie 474. Sygn. 21. S. 1; DIMK. III. O. 625.

⁴ AAN. Sztab Główny w Warszawie. Cz. I. Sygn. 616/362. S. 146.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár (дані — HL). VKF. Eln. 1 oszt. 3529. O. 127.

⁶ DIMK. III. O. 591.

17 березня 1939 р. міністр Чакі повідомив посла Хорі, що під приводом боротьби з «бандами», які начебто оперували вздовж залізничної колії поблизу Ясіня, польський Головний штаб розробляв плани окупації залізничної лінії силами до одного батальйону ВП. Угорський міністр просив свого представника попередити поляків про очікуване прибуття в цей район угорських військ та необхідність уникнути непорозумінь з поляками. Чакі підозрював, що такий крок Польщі насправді інспірувала Румунія. На його переконання, остання не мала ніяких прав на «русинську» територію, а угорська армія була готова «провчити» їх у разі можливого втручання¹.

Вечері 17 березня 1939 р. на Вежбову прибув посол де Хорі, щоб заявити про протест свого уряду проти польських планів окупації Ясіня. Він вимагав від поляків відмовитися від цього задуму, зважаючи на те, що гонведи вже були на марші й отримали наказ окупувати всю Карпатську Україну, придушуючи будь-який спротив. Хорі в дипломатичній формі висловив побоювання, що така акція могла створити враження, що за допомогою «доконалих фактів» Варшава прагне підтримати румунські претензії, а це зруйнувало би пропольські симпатії в Угорщині. Директор кабінету міністра Міхал Любенський, визнавши існування згаданих планів, зазначив, що угорський демарш зробив би найгірше враження у польської сторони з огляду на те, що РП цілковито підтримувала угорські дії, включно з гарантією свободи дій під час окупації Карпатської України. Любенський, зі свого боку, потребував швидкого досягнення порозуміння між Угорщиною та Румунією для уникнення інцидентів. На цю вимогу Хорі відповів відмовою.

За годину після зустрічі Любенський зателефонував угорському послу, щоб прояснити польську позицію: проєкт окупації Ясіня пополудні 17 березня відхилили польські військові, зважаючи на повідомлення про швидке просування угорських військ і нормалізацію обстановки в околицях Ясіня. Польське МЗС запропонувало вважати демарш Хорі таким, що не відбувся («*nulle et non avenue*»), оскільки він міг серйозно обтяжити польсько-угорські відносини². Попри тісну співпрацю з Польщею при ліквідації Карпатської України, Угорщина не збиралася ділитися своєю частиною «пирога» з польським союзником. Угорська армія отримала наказ окупувати всю Карпатську Україну аж до румунського кордону.

17 березня Рада міністрів Угорщини провела засідання, присвячене питанню «військового захоплення Русинська» та обставинам його «возз'єднання з Угорщиною». На ньому міністр Чакі гордо заявив, що угорська окупація регіону викликала подив у сусідніх країн, зокрема Румунії, Польщі та Югославії. Окрім цього, завдяки «своїм впевненим і швидким діям, а також завзяттю гонведів» Угорщина здобула повагу й престиж не тіль-

¹ DIMK. III. O. 598–599.

² AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 62–63; DIMK. III. O. 602–603.

ки в Німеччині та Італії, але й в інших країнах світу. Скориставшись фактором несподіванки, угорці досягнули воєнного успіху та стримали реакцію Румунії. «Ми довели Румунії, що якби їхні солдати посміли вторгнутись на прикордонні з Румунією території Закарпаття, Угорщина сприйняла б це як ворожий акт»¹, — войовничо заявив Чакі. Він також приписав інцидент із запланованою польською окупацією Ясіня румунським інтригам і спробам налаштувати поляків проти угорців. Однак, за його твердженням, «поляки не захотіли втручатися, аби не зіпсувати дружбу з мадярами»².

У другій половині 17 березня міністр Чакі через свого шефа кабінету поінформував польську та румунську сторони про рішення свого уряду зайняти всю Карпатську Україну. Після цього Будапешт був готовий розпочати офіційні переговори з Бухарестом про передачу йому суміжних територій, із залізничною колією включно. Всупереч цьому, за інформацією польського посла Орловського, цього дня угорська армія отримала наказ зайняти залізницю й уникати сутичок із румунськими військами³.

Після отримання інформації про відмову Польщі взяти участь у військовій операції на південь від Карпат Румунія також вирішила утриматися від вторгнення, керуючись при цьому ширшими побоюваннями щодо німецького арбітражу в згаданій справі. Оскільки угорська окупація регіону відбувалася за згодою Берліна, німці могли використати румунське втручання як привід для нав'язування свого посередництва у вирішенні двосторонньої суперечки⁴.

Формально Угорщина скористалася концентрацією румунських військ на кордоні з Карпатською Україною, щоб відмовитися від будь-яких переговорів з Бухарестом про долю східної частини краю до скасування військових розпоряджень румунів⁵. Угорці вважали себе повноправними господарями регіону і не збиралися ділитися ним із історичним супротивником. 18 березня 1939 р. з виходом угорських військ на головні карпатські перевали «тисячолітній» кордон між Польщею та Угорщиною став новою геополітичною реальністю.

Під час зустрічі з польським послом Леоном Орловським 19 березня міністр оборони Угорщини Карой Барта відкинув польську концепцію, яка пропонувала, щоб угорські війська не займали залізничну колію та «нейтральну смугу» вздовж кордону, в надії, що сторони домовляться про її передачу на користь Румунії. З погляду угорських військових інтересів, територія

¹ Magyar Nemzeti Levéltár (далі — MNL). K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 17.03.1939.

² Magyar Nemzeti Levéltár (далі — MNL). K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 17.03.1939.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 66, 70.

⁴ AAN. MSZ. sygn. 5437. S. 26–27, 30; PDD. 1939. S. 156–157, 159.

⁵ András Hory, «Martwa placówka». Wspomnienia i korespondencja posła Królestwa Węgier w Warszawie 1935–1939, przedmowa Pál Pritz, posłowie Marek Kornat, IPN, Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Węgierski Instytut Kultury, Węgierskie Archiwum Narodowe, Warszawa 2017. S. 321.

на сході Закарпаття посідала важливе стратегічне значення у планах «оточити» Трансільванію, яку Будапешт прагнув повернути до свого складу. Окрилені успіхом у Карпатській Україні, угорські військові прагнули посилити свої стратегічні позиції у відносинах із румунами. Міністр Барта був упевнений, що гонведи зможуть ушент розгромити румунську армію і шкодував лише, що остання не дала приводу для бою через відмову від вторгнення на Закарпаття. Цей войовничий запал Барти створив враження у Орловського, що, на відміну від поміркованої позиції МЗС, угорська армія розглядала окупацію Карпатської України як «вікно можливостей» для реалізації угорських ревізіоністських претензій щодо Румунії¹.

Зі свого боку, румунський уряд передав сигнал угорській стороні про готовність до демобілізації своєї армії в разі початку аналогічних кроків з угорського боку. Угорці тим часом чекали, що першими почнуть демобілізацію таки румуни. Всі подальші розмови про долю східної частини Закарпаття відклали також до цього моменту².

21 березня 1939 р. міністр Чаки остаточно і кінцево відкинув угорські претензії на південно-східну частину Закарпаття, погодившись тільки надати Румунії право концесії на залізницю. За його словами, населені пункти не могли перейти до останньої, оскільки з географічних міркувань це могло відірвати забагато території Русі на користь Бухареста. Водночас він заявив, що за будь-яких обставин не вестиме переговорів під тиском румунських багатів і вимагав від Румунії негайної демобілізації³.

В нових міжнародних умовах, що виникли внаслідок окупації та розчленування Чехо-Словаччини, примирення між Угорщиною й Румунією набувало ширшої геополітичної ваги в контексті пошуку країнами Заходу способів захисту Східної Європи від подальшої німецької агресії. З огляду на нацистські вимоги економічного підпорядкування Румунії та поширення чуток про можливість збройної агресії проти цієї держави Лондон і Париж шукали способи реанімувати систему союзів на сході континенту. Місце Варшави й Бухареста у цих планах було ключовим. Посилення напруги між Угорщиною та Румунією на фоні окупації Карпатської України викликало занепокоєння щодо зародження нового вогнища конфлікту в Центрально-Східній Європі, який німці могли використати для підпорядкування цих країн своєму впливу.

Усвідомлюючи загрозу ескалації угорсько-румунської суперечки щодо розподілу Карпатської України, міністр Бек 20 березня вислав інструкції послам у Будапешті й Бухаресті з вказівкою негайно закликати обидві сторони до діалогу для заспокоєння та прояснення ситуації. Розуміючи обмеженість поль-

¹ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 104.

² AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 106.

³ DIMK. III. O. 637–638, 649.

ського дипломатичного втручання, він паралельно наказав послам увійти у контакт із британськими представниками у відповідних столицях, щоб запобігти подальшій ескалації¹. 21 березня Бек також поставив до відома французького міністра закордонних справ Жоржа Бонне про готовність польської сторони використати свій переважний вплив на Бухарест і Будапешт, щоб послабити напругу між ними. На запит французької сторони очільник польської дипломатії відповів, що не бачить загрози німецької агресії проти Румунії, однак не виключав такого сценарію за участю Угорщини².

Париж позитивно відгукнувся на польське послання і наказав своїм послам у Бухаресті й Будапешті увійти у тісний зв'язок з польськими представниками щодо цього. Зокрема, французький посол у Бухаресті, висловлюючи стурбованість через напругу між Румунією та Угорщиною, в розмові з Рачинським 21 березня засвідчив, що тільки Польща, яка підтримувала добрі відносини з обидвома країнами, була покликана до врегулювання поточної ситуації³. Наступного дня французький посол у Будапешті також вийшов на зв'язок із польським колегою та повідомив його про свій демарш в угорському МЗС, під час якого закликав угорську сторону до демобілізації та наголосив на відповідальності Будапешта за можливе розв'язання європейської війни⁴. 22 березня міністр Бонне заявив, що надавав великого значення польським дипломатичним зусиллям у Бухаресті й Будапешті з метою розрядки напруги поміж двома державами⁵. Апеляції до західних країн задля посередництва в угорсько-румунському примиренні свідчили про поступову переорієнтацію зовнішньої політики Польщі на союз із Великою Британією.

«Заваривши кашу» навколо розчленування Карпатської України, Варшава почала схвилюватися, щоб угорсько-румунський конфлікт не призвів до вибуху європейської війни⁶. Міністр Бек вислав інструкцію в Будапешт, яка наголошувала на необхідності за будь-яку ціну уникнути ескалації напруги, що могла зненацька спровокувати загальний конфлікт⁷. У випадку останнього Польща не була готова виступати на боці однієї з протиборчих сторін⁸.

Зрештою, втручання західних країн у румунсько-угорську суперечку принесло плоди. Вже 24 березня румунський посол у Будапешті Боссі повідомив Орловського, що в розмові з угорським міністром Чакі він не порушуватиме питання залізничної колії, а натомість говоритиме про демобілізацію⁹.

¹ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 108–109.

² PDD. 1939. S. 171.

³ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 117.

⁴ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 125.

⁵ PDD. 1939. S. 195.

⁶ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 141a; PDD. 1939. S. 200.

⁷ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 147; PDD. 1939. S. 207.

⁸ DTJS. T. 4. S. 556.

⁹ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 145.

Польський посол у Лондоні Рачинський поінформував британського міністра закордонних справ лорда Галіфакса про досягнення деескалації між Будапештом і Бухарестом¹. 27 березня румунський посол у Будапешті Боссі підтвердив під час зустрічі з Орловським про досягнення розрядки в угорсько-румунських відносинах. Угорці взяли на себе зобов'язання цього дня демобілізувати корпус у районі Дебрецена².

Висновки. В період «чехословацької кризи» (1938–1939 рр.) Польща виступила головним ідейним натхненником і реалізатором планів з розчленування Підкарпатської Русі (Карпатської України), як частини Другої Чехо-Словацької республіки, між трьома її сусідами — Угорщиною, Польщею та Румунією. Ці плани були складовою ширшого геополітичного проекту Варшави зі створення власної сфери впливу в Центрально-Східній Європі під назвою «Третя Європа» («Міжмор'я»), фундамент якої мав бути закладений на карпатських перевалах. Пропозиція передати контроль над південно-східною частиною краю з румунським населенням та стратегічно важливою залізничною колією Ясіня — Мараморош-Сігет на користь Бухареста була пов'язана зі спробами польської дипломатії нейтралізувати опозицію румунських владних кіл до створення спільного польсько-угорського кордону, досягнути ширшого угорсько-румунського примирення та зміцнити свій воєнно-політичний союз із Румунією проти СРСР.

Насправді примирення прагнули радше у Варшаві, ніж у Бухаресті чи Будапешті. У згаданому трикутнику було більше суперечностей, ніж спільних інтересів. Для Угорщини спільний кордон з Польщею був значно важливіший за порозуміння з Румунією. Водночас у Бухаресті розглядали останнє як крок до суттєвого посилення Угорщини, з одного боку, та послаблення Румунії та її воєнно-політичного союзу з Варшавою, з іншого.

В умовах, коли Німеччина розчленувала та ліквідувала Чехо-Словаччину, польське військово-політичне керівництво виступило з ідеєю потрійної окупації Карпатської України, що окрім Угорщини та Румунії, передбачала участь збройних сил Польщі у встановленні контролю над згаданою залізничною колією та розмежуванні угорських і румунських військ. Втім, польські спроби перехопити ініціативу у вирішенні долі регіону від Берліна та Будапешта й переоблаштувати регіон на власний розсуд не мали успіху.

Польська медіація в угорсько-румунській територіальній суперечці, покликана примирити дві держави на фоні ліквідації Карпатської України, насправді тільки посилила напруженість між ними, спровокувавши часткову мобілізацію в Румунії у відповідь на бойові дії Угорщини на Закарпатті. Це, у свою чергу, змусило угорців мобілізувати додаткові сили та спрямувати їх у східні райони регіону для стримування потенційної румунської

¹ AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 151.

² AAN. MSZ. Sygn. 5437. S. 157; DIMK. III. O. 668.

загрози. Ескалація напруги між Угорщиною й Румунією загрожувала вибухом війни на континенті. З провалом плану захоплення залізничної лінії Ясіня — Мараморш-Сігет було остаточно поховано надії польської дипломатії на створення «нейтрального блоку» за участю Польщі, Румунії, Угорщини та інших країн регіону. Країною, яка найбільше скористалася з підвищеної напруги між Угорщиною та Румунією, була Німеччина, яка домоглася підписання в Бухаресті 23 березня 1939 р. двосторонньої економічної угоди, що передбачала повну перебудову румунської економіки під потреби Третього Рейху. Підписана в умовах напруженості на кордоні з Угорщиною, угода створила надійну основу для подальшого залучення Румунії до орбіти впливу країн Осі.

Перспектива подальшого дослідження планів потрійної окупації Карпатської України пов'язана з вивченням матеріалів румунських архівів, які на сьогодні залишаються найменш опрацьованими в науковому й археографічному плані. Зокрема, румунські документи могли би пролити додаткове світло на претензії Бухареста на частину Карпатської України в березні 1939 р.

Морозов С. 2004. *Польско-чехословацкие отношения. 1933–1939. Что скрывалось за политикой «равноудаленности» министра Ю. Бека*. Москва: Изд-во МГУ.

Пагіря О. 2017. «Український П'ємонт у Карпатах»: українське питання в західному публічному дискурсі під час чехословацької кризи 1938–1939 рр. *Україна: культура на спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 30. С. 113–135.

Пагіря О. 2020. Війна за спадщину святого Іштвана: збройний конфлікт у Карпатській Україні в середині березня 1939 року. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія*. Львів. С. 118–153.

Пушкаш А. 2006. *Цивілізація или варварство. Закарпатье 1918–1945*. Москва: Европа.

Batowski, H. 1962. *Kryzys dyplomatyczny w Europie. Jeseń 1938 — wiosna 1939*. Warszawa.

Batowski, H. 2008. *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*. Kraków: Wydawnictwo: Wydawnictwo Literackie.

Dąbrowski, D. 2007). *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej), 1938–1939*. Toruń.

Kornat, M. 2007. *Polityka równowagi. 1934–1939: Polska między Wschodem a Zachodem*. Krakow: Arcana.

Kornat, M. 2012. *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*. Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Gdańsk: Oskar.

Kornat, M. & Wołos, M. 2021. *Józef Beck. Biografia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Jarnecki, M. & Kołakowski, P. 2017. *«Український П'ємонт». Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.

Żerko, S. 2020. *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*. Wyd. II poprawione. Seria: Studium Niemcoznawcze Instytutu Zachodniego nr 96. Instytut Zachodni.

Grad, C. 2007. *Maramureşul și Ucraina Subcarpatică în jocul intereselor etnice, economice și politico-strategice din Europa Centrală (1919–1940)*. Documente. *Relațiile româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Cluj-Napoca — Satu Mare. P. 201–254.

Ottmar, T. & Grad C. 2014. Kárpátalja kérdése a roman dokumentumok tükrében, 1938–1939. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Hustig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsonz. O. 210–244.

Ottmar, T. & Grad, C. 2015. România și cheștiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 — martie 1939). *Archiva Moldaviae*. № VII. P. 181–216.

Pahiria, O. 2017. «Ukrainskyi Piemont u Karpatakh»: ukrainske pytannia v zakhidnomu publicnomu dyskursi pid chas chekhoslovatskoi kryzy 1938–1939 rr [«The Ukrainian Piedmont in the Carpathians»: the Ukrainian Question in the Western Political Discourse During the Czechoslovakian Crisis of 1938–1939]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. № 30. S. 113–135. [In Ukrainian].

Batowski, H. 1962. *Kryzys dyplomatyczny w Europie. Jesień 1938 — wiosna 1939. [A Diplomatic Crisis in Europe. Autumn 1938 — Spring 1939]*. Warszawa. [In Polish].

Batowski, H. 2008. *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej [Between the Two Wars 1919–1939. An Account on the History of Diplomacy]*. Kraków: Wydawnictwo: Wydawnictwo Literackie, 2008. [In Polish].

Dąbrowski, D. 2007. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej), 1938–1939 [The Polish Republic on the Question of Transcarpathian (Subcarpathian) Rus', 1938–1939]*. Toruń. [In Polish].

Kornat, M. 2007. *Polityka równowagi. 1934–1939: Polska między Wschodem a Zachodem [Balance-of-Forces Policy, 1934–1939: Poland between East and West]*. Krakow: Arcana, 2007. [In Polish].

Kornat, M. 2012. *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka [Poland's Foreign Policy 1938–1939. Józef Beck's Four Decisions]*. Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Gdańsk: Wydawnictwo Oskar. [In Polish].

Kornat, M. & Wołos, M. 2021. *Józef Beck. Biografia [Józef Beck. Biography]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [In Polish].

Jarnecki, M. & Kołakowski, P. 2017. «Ukrainski Piemont». *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939 [«Ukrainian Piedmont». Transcarpathian Rus' in the Period of Autonomy 1938–1939]*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM. [In Polish].

Żerko, S. 2020. *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939 [Polish-German Relations in 1938–1939]*. Wyd. II poprawione. Seria: Studium Niemcoznawcze Instytutu Zachodniego nr 96. Instytut Zachodni. [In Polish].

Grad, C. 2007. *Maramureșul și Ucraina Subcarpatică în jocul intereselor etnice, economice și politico-strategice din Europa Centrală (1919–1940). Documente [Maramureșul and Subcarpathian Ukraine in the Play of Ethnic, Economic and Political-Strategic Interests in Central Europe (1919–1940). Documents]*. *Relațiile româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate [Romanian-Ukrainian relations. History and Contemporaneity]*. Cluj-Napoca — Satu Mare, p. 201–254. [In Romanian].

Ottmar, T. & Grad C. 2014. Kárpátalja kérdése a roman dokumentumok tükrében, 1938–1939 [The Issue of Subcarpathia in the Light of Romanian documents, 1938–1939]. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktus történet nemzeti olvasatai [Carpatho-Ukraine: From Verecké to Hust. National readings of a Conflict Story]*. Szerkesztette Fedinec Csilla. Pozsonz. O. 210–244. [In Hungarian].

Ottmar, T. & Grad, C. 2015. România și cheștiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 — martie 1939) [Romania and the Issue of Subcarpathian Ukraine (September 1938 — March 1939)]. *Archiva Moldaviae*. № VII. P. 181–216. [In Romanian].